

ՀԵՉԱԿ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԿԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՏԱՍՆԵԻՈՒԹԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 2

1905 ՄԱՐՏ

Ա. ՀԱՋԱՆԳ

Նորէն ու նորէն պէ՛տք է հնչեցնել զայն՝ Հայու-
թեան խուլցած ահանջներուն, անոր խափանուած ու
խարխալող հոգիին: Նորէն ու նորէն պէ՛տք է զարնել
աղէտոգում ու աղբարար ահազանքը Հայ ճգնաժա-
մին...

Խեղճ ցաւագար ժողովուրդ, որ չես գիտեր՝ թէ
ո՛ւր կ'երթաս... Զէ՛, սակայն, դուն չես երթար իսկ,
այլ կը տարուիս, անգամալցծի մը պէս, կը տարուիս,
կը քաշկռուտիս բոլոր շարաշուք ու անողորմ ճակատա-
գրականութիւններէն... Դո՛ւն, քու արիւնի, մահուան
ու կորուստի ճամբուդ մէջ, չես տեսներ անդունդնե-
րը, զորս կ'եզերես, և որոնց մէջ գահավիժիլ կը սահ-
մանուիս, չես նշմարեր դաւերն ու դարանները, որոնք՝
ամէն քայլափոխի՝ կը լարուին քու սպառնալուռ գոյու-
թեանդ դէմ, ու ցաւագինորէն ու ողորմելիորէն յան-
կարծակի կուգաս ամէն անգամ որ Բռնութեան հար-
ւածները կ'իջնեն քու վայրահալ գլխուդ:

Խեղճ անգիտակից ժողովուրդ, որ չես գիտեր իսկ՝
թէ ի՞նչու կը տանջուիս, ի՞նչու կը մեռնիս, ի՞նչու կը
խաչուիս... Դո՛ւն կը տանջուիս, որովհետեւ կը տանջեն
քեզի, կը մեռնիս, որովհետեւ կը մեռցնեն քեզի, կը
խաչուիս, որովհետեւ կը խաչեն քեզի... Ու ա՛յդ շափ
միայն, հո՛տ կը սկսի ու կը վերջանայ քու գիտակցու-
թեանդ սահմանը... Դո՛ւն քու տառապանքիդ մէջէն
նպատակի մը չես դիմեր յամառօրէն, դո՛ւն քու մահա-
ցումիդ մէջէն իսէյալի մը չես կարկառուիր խելայեղօ-
րէն, դո՛ւն քու խաչիդ վրայէն գաղափարի մը չես նա-
յիր հոգեհեղու... Ազատութեան հանգրուանները առաջ-
նորդող գողգոթաններուն վրայ չէ՛ որ կ'արիւնիս դուն
հոյակապօրէն, այլ սպանդանոցներու ամօթալի ճամբա-
ներուն վրայ... Դո՛ւն գիւցաղն մը չեղար, բայց նահա-
տա՛կ մըն ալ չես, աւա՛ղ, այլ եղիւլի ու յուրտենա-
կան զոհ մը միայն...

Խեղճ կրաւորական ժողովուրդ, որ չի հասկցար,
ու չես ուզեր, ու կը վախնաս կարծես, գիտնալու քու
գոյութեանդ կենսական պահանջները... Բեզ յօշոտող
Բռնութիւններն իրենց հաշիւներն ունին քեզ մահացը-
նելու, և դո՛ւն միայն անգիտացար զանոնք, ու չունե-
ցար անոնց դէմ՝ քու փրկութեանդ ու ինքնապահպա-
նումիդ ճամբարիս հաշիւները... Դո՛ւն իրականութիւն-
ները չուզեցիր տեսնել ու գիւրին երազներու անձնա-
տուր եղար, դո՛ւն դժուարին ճիգերէն խորքեցար, և
ունայն ու պատրական երեւոյթներով խանգապուե-
ցար... Պարեցին քեզի, ու դուն խաբուելէն կարծես
հաճոյք զգացիր... Ու երէկ Թրքահայաստան, այսօր
Ռուսահայաստան՝ միեւնոյն Արիւնի Մղձաւանջն է որ

քեզ յանկարծ կը սահմակեցնէ...

Հերիք չէ՞՞ այլեւս, ո՛վ կոտորածի Ուխտաւո՛ր, հե-
րիք չէ՞՞ որ զոհելէ խուսափելով՝ զո՛հ ըլլաս միշտ, մեռ-
նելէ վախնալով՝ մեռցուիս շարունակ... Մինչև ե՞րբ այս
մահուան կեանքը պիտի ապրիս...

Եւ Ահազա՛նգն է որ կը հնչէ վերստին... Չե՞ս ի-
մանար միթէ... Նորէն, ամէն կողմէ, Բռնութիւննե-
րու դժոխային սադրանքները կը լարուին քու գոյու-
թեանդ խարխալներուն դէմ... Արարատի երկու կող-
մերը թափուած արիւնդ ա՛լ յայտնի կը պարզէ քու
աչքերուդ առջև սպառնալից եղբրական պատկերը...
Բայց դո՛ւն չես ուզեր տեսնել զայն, ու նայուածքդ
անդինէ՛ր կը դարձնես, դէպի անիրական հորիզոննե-
րը խաբուսիկ յոյսերուն...

Ու քու ճգնաժամդ, ո՛վ թշուառ ու մեղապարտ
Հայութիւն, ազգային գիտակցութեան ու պարտաճա-
նաչութեան բարերար խռովքը գոնէ չարթնցներ քու
անդամներուդ ներսիդին... Նորէ՛ն կարգ մը ան-
խիղճ դատաւիճներ քեզ կը խաբեն քու փրկութեանդ
անունով, նորէ՛ն քու հոգեւոր պաշտօնեաներդ քեզ կ'օ-
րօրեն և կը մասնեն նոյնիսկ՝ երկնաւոր ու երկրաւոր
նկատումներով, նորէ՛ն անտարբերութեան ու այլուրու-
թեան անկարեկիր կեցուածքը կը պահեն՝ քու վրադ
խուժող վտանգներուն հանդէս՝ անոնց հասողութենէն
դուրս ու հեռուն ապրող քու անարժան դաւերներդ...

Ու մէ՛կը, մէ՛կ հաս մը չելաւ տակաւին քու հա-
րուստներուդ ոսկելի շարքէն՝ որ ազգային ճգնաժա-
մին մտահոգութենէն մղուած, իր ցեղին սպառնացող
վտանգներուն վերահասութենէն թուեղ ելած՝ գոնէ
ազնիւ փորձութիւնն ունենար ՌԵՄԱՔՐԵՐՈՒԵԼ՝ թէ
ի՞նչ կայ արդեօք ընելիք, և՛ եթէ խելքին պառկէր՝
թէ բան մը, կամ չառ բան կայ ընելիք, եթէ համոզուէր
ազգային փրկութեան ու ինքնապաշտպանութեան կա-
րելիութիւններուն՝ այն ատեն — ո՛վ հրաշք — վսեմ ու
սխրալի փորձութիւնն ունենար թեքը սոտթելու...
Ա՛հ, ի՛նչ հոյակապ ու անզուգական դեր մը պիտի
կրնար ստանձնած ըլլալ այդ հարուստ հայը... Ա՛հդ մը
ստեղծել... Բայց մէ՛կը, մէ՛կ հաս մը չելաւ մեր քար-
սիրտ հարուստներէն՝ որ ոսկին իրեն նպատակ չի դա-
ւանէր, այլ ընդունակ ըլլար զայն իբր միջոց նկատելու
այնպիսի մեծագործութեան մը, որուն առիթն ու
փառքը միլիոններով շնն գնուիր երբէք...

Ահա՛ Հայութիւնը իր ճգնաժամին մէջ... Անոր
պատկերն աւելի՛ ընդվզեցուցիչ է՝ քան նոյնիսկ զայն
ճնշող Բռնութեան պատկերը... Եւ այս կրկնակ ընդվզ-
ընէմն է արդէն՝ որ հայ յեղափոխական տարրին կուտայ
այնպիսի անդիմադրելի վճռականութիւն մը, որուն առ-
ջև՝ ուչ կամ կանուխ՝ պիտի ստիպուին տեղի տալ Բռ-
նութեան և Ստրկութեան բոլոր պատուարները...

Տ.ՕՐՈՒԿՆԵՐԸ՝ ՀԱՅԵՍՏԱՆԻ ՄԷՔ

Ամէն անգամ որ հայկական կոտորածի մը գոյժը արձագանգ կուտայ քաղաքակիրթ երկիրներու մամուլին մէջ և արգահատանքը կը շարժէ Եւրոպայի ու Ամերիկայի հայասէր ժողովուրդներուն՝ մեծ պետութիւնները, մեր տառապող ազգին վիճակը բարեփոխելու ձեռն առնելու, առաջարկութիւններ կը սկսին ընել Սուլթանին որպէսզի երկրորդ բարեկարգէ։ Յաջա Սուլթանին սովորական թաքթիք մը դարձած այդ առաջարկութիւնները, սակայն, մինչև հիմա անկեղծ սպառնալիքով մը, կարող և վճռական կերպով մը ներկայացուած չըլլալուն, ապարդիւն են մնացած, ու արդէն կը դադրին այն րոպէն սկսեալ՝ երբ ներկայացնող պետութիւններէն իւրաքանչիւրը իր երկրին վերաբերող ոչ-հայկական շահերու համար գոհացում գտնէ...

Այսպէս, հայերու վիճակը ոչ միայն բարեփոխման չի գտնուիր, այլ օրէ օր աւելի կը վատթարանայ, որովհետեւ մեծ պետութիւններու այս տարտամ ընթացքը կը քաջալերէ Սուլթանին ու իր կառավարութիւնը որպէսզի աներկիւղ ու համարձակ դորձողքն իրենց հայրենի ծրագիրը։

Ասդին, երկրին մէջ վատացող մեծ ու փոքր, անթիւ ու անհամար տղերու կներ կը ծծեն ու կը ծծեն՝ Հայութեան արիւնը, մինչև որ բոլորովին չիւճացնեն դարաւոր տառապանքներու մէջէն իր տոհմային գոյութիւնը պահպանելու յանցանքովը դատապարտուած մեր նահատակ ազգը...

* * *

Վերջին քանի մը տարիներու կեանքս, զոր անցուցի Հայաստանի այլ և այլ կողմերը, տխուր առիթն ընծայեց ինծի ուսումնասիրելու երկրի ընդհանուր վիճակը, կառավարութեան ընթացիկ քաղաքականութիւնը, պաշտօնեաներու նկարագիրը և բնակիչներուն կեանքը՝ առհասարակ։

Այն բոլոր նկարագրութիւնները, զորոնք կը լսէի թրքահայաստանի մասին՝ չափազանցութիւններ կը թուէին ինծի երբ սակաւին ահանառէն չէի եղած այս երկրի կեանքին. իսկ հիմա՝ որ ամէն բանի մօտէն վերահասու եղայ՝ համոզմամբ կ'ըսեմ թէ ազատ թերութեան մէջ գրուածները դեռ շատ անբաւական են իրական դոյներով ներկայացնելու Հայուն կեանքը իր հայրենի հողին վրայ։

ԽճՈՒՂԻՆԵՐԸ. — Իւրացառեալ մէկ քանի գիծերը, որոնք — բաղդատաբար — քիչ մը կանոնաւորուած են ու այդչափին ալ քանի մը բացառիկ պաշտօնեաներու մասնաւոր ջանքերովը, մնացած բոլոր խճուղիները խիստ անկանոն են. ամենէն քարտափրտ մարդն իսկ կարելի չէ որ չարգահատի իսկա բեռնաբարձ կառքերուն՝ որոնց ձիերն ու կառավարներն ամենկարագրելի տանջանք ու յոգնութիւն կը կրեն անվտանգ անցնելու համար, (չատ անգամ ալ վտանգներ կը պատահին արդէն), գրեթէ մազլյեքով, ճամբուն խորտ ու բորտ և քարուտ տեղերը, դժուարեւանելի դառնութիւնները, փլած կամուրջները և այլն։ (Ու արդէն երկրին շատ քիչ մասերուն մէջ խճուղիներ բացուած են ըստ որում մեծադոյն մասը դեռ բոլորովին զուրկ է այս կարգի յառաջդիմական պայմաններէ։) Այս սղեղ ու յետադիմական երևոյթն ալ՝ ուրիշ տեղի կարեւոր ղեղձումներու չափ՝ զօրաւոր մէկ ապացոյցը չէ՞ միթէ անբաւականութեան լըկտի անխառնութիւններուն։ Այսքան տարիներէ ի վեր՝ կառավարական կեղեքիչ պաշտօնեաներն անխնայ ու անընդհատ «ճամբու տուրք» կը գանձեն ժողովուրդի ամէն ցեղերէն, բայց ո՞ր կ'երթան, ինչ բանի կը վատ-

նըին «ճամբու անունով» գանձուած այդ ահագին գումարները, որոնցմով խղճամիտ ու երկրաչէն կառավարութիւն մը, չէ թէ լոկ խճուղի, երկաթուղիներ իսկ կրնար շինել։ Այդ դրամները, փոխանակ իրենց բուն նպատակին յատկացուելու, կը զրկուին մեծ մասամբ Պոլիս և անհաշիւ կը ծախսուին այն քմահաճ զեղխութիւններուն և անհատներու պէտքերուն, զորոնք կը դադայ Եւրոպայի կանանոցին մէջ իր չնական ցոփակեցութիւնովը իր երկրին պետը ճանչցուած և սակայն իրականին մէջ երկրի ժողովուրդը չբաւորութեան մատենելու կոչուած անբարեխիղճ Սուլթանը։ Այս դազան հակը՝ սանձարձակ թողուած իր կ'իւրքերուն ու կ'ամբին մէջ՝ ամենէն վատ ու անբարոյացուցիչ օրինակը կը հանդիսանայ երկրի ամբողջ պաշտօնէութեան ու ժողովուրդին, ու իր խալիֆայական ազդեցութիւնովը ալ հայերուն դէմ կը գրգռէ ուղղակի կամ անուղղակի ամբողջ իսլամ ցեղերը։

ԿԱՌԱՎԱՐԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆԵԱՆԵՐԸ. — Գործիս բերմունքովը մօտէն չիմում ունեցայ պաշտօնեաներու հետ։ Քանի մը հազուադիւր բացառութիւններէ դատ, մընացած ամբողջ պաշտօնէութիւնը յետին աստիճան անբարոյացած ու աննկարագիր մարդիկ են։ Կառավարական շրջանակներուն մէջ՝ Օրէնք ու Արդարութիւն անուանական բաներ են, ասոնց յաջորդած և ընդհանրացած են արդէն Կաշառակերութիւնն ու Անիրաւութիւնը։ Ասոր ալ հիմնապատճառը դարձեալ երկրին բռնապետն է, որուն գործին չի դար խղճամիտ և արժանաւոր մարդոց յանձնել երկրին նախարարական և ուրիշ կարեւոր պաշտօնները, այն երկիւղով՝ թէ գուցէ իր յոռի վարչութեանէն դժգոհ ըլլալով՝ իր կեանքին դէմ դաւադրութիւն մը պատրաստեն, այլ այնպիսիներու կը յանձնէ՝ որոնց ապուշութիւնը, մոլեռանդութիւնն ու կաշառակերութիւնը կրնան վրաստահանել զինքը՝ թէ իր կամքը պիտի գործադրեն, ու այսպէս ջուրը ակէն պղտորած է արդէն. ինքը՝ Համիտը՝ նախարարներէն, ասոնք՝ երկրորդական ու երրորդական պաշտօնեաներէն, ու վերջիններն ալ իրենց ըստորադասներէն կաշառք կ'առնեն պաշտօն ծախելու համար (իհարկին օրուան սակովը հրատարակութեան պիտի տամ մէն մի պաշտօնի կամ պատուանշանի համար տրուելը պարտաւորիչ դարձած կաշառքին)։ Այս կաշառքին շնորհիւ՝ ամենէն անարժան ու ասլիկարները շատ անգամ ամենէն բարձր ու կարեւոր պաշտօններու կը տիրանան. ու ամենքն ալ — իրենց ազդեցութեան չափովը — կը սկսին շահագործել ու կեղեքել ժողովուրդը, մանաւանդ հայ տարրը, Սուլթանին կամքին գործադրութեան համար և ներքնապէս ալ իրենց քսակներուն իհաշիւ, որպէսզի, նախ՝ իրենց զնամ պաշտօններուն փոխարժէքը հանեն և ապա՝ ունէ պաշտօնանկութիւնէ վերջ կրկին պաշտօն մը գտնելու անհրաժեշտ եղող գումարը ձեռք ձգեն։

Երկրի հայութեան տառապանքը միմիայն պետական պաշտօնեաներու կեղեքումներովը չի սահմանափակուիր և օրէ օր ծայրայեղութեան կը հասնի ազգային թշուառութիւնը՝ շնորհիւ համիտական րէժիմին՝ իսլամական առանձնաշնորհութիւններու մէջ սանձարձակ թողուած հետեւեալ ցեղերուն ու դատարարներուն արարքներովը։

ՔԻԽԻՏ ՊԵՆԵՐ. — Հայութեան դարաւոր պատուհասները, որոնք զուրկ կրթութենէն ու մարդկային խղճամտութենէն, արիւնը կը ծծեն Հայուն՝ մանաւանդ 1895 ի ընդհանուր կոտորածներէն ի վեր կը կողպաւեն կամ կը զոհան իրենց հաղաւոր արարաններուն ձեռքով անգէն ու անպաշտան հայ գիւղացիներէն ինչ որ գտնեն. կ'աւարեն հունձքերը, կը քչեն կը տանին

ոչխարներն ու արջառները, կը դրաւեն բռնի հայապատկան հողեր ու ագարակներ: Ընդդիմացողները կը ծեծուին, իրենց տնական պատկանները կը բռնաբարւին. այս կարգի ընդհարումներու մէջ շատ անգամ կեանքներին ալ վրայ կուտան իրենց իրաւունքը պաշտպանելու յանդգնութիւնն ունեցող հայեր... Ասդին կառավարութիւնը հաճոյքով կը տեսնէ իր աչքին առջև քիւրտ պէկերուն գործած այս բոլոր վայրագութիւնները. յանցաւորներէն ո՛չ ոք կը պատժուի և «բարեգութ» տիտղոսը իրմով ապականող Համիտը՝ պատուանշաններով կամ «Համիտիէյ» զինուորական աստիճաններով կը վարձատրէ քիւրտ ցեղապետներէն ամէն առնոյն որ լաւ սերտած են համիտական հայաջինջ քաղաքականութիւնը և ամենէն մեծ վնասներ հասուցած Հայուն... Տեղ տեղ արդէն բոլորովին ամայի աւերակներ դարձած են հայ գիւղեր, հայ վանքեր, որոնց մէջ բնակողները՝ սպաննուած կամ առահի այլուր ապաւինած են:

ԶԵՐՔԷՋՆԵՐ, ԿԻՒՐՃԻՆԵՐ, ԼԱՋԵՐ, ՆԻԱՅԼՆ.—Քաղաքացիական կամ երկրագործական զբաղումներէ մեծ մասամբ զուրկ այս իսլամ ցեղերն ալ՝ շնորհիւ իրենց կրած գէնքերուն և իսլամներու պաշտպան կառավարութենէն իրենց վայելած առանձնաշնորհումներուն՝ ո՛չ նուազ կը հարստահարեն հայերը, ու կը պարապին ընդհանրապէս գողութիւնով, աւաղակութիւնով, մաքսանենդութիւնով և այլն: 1895ի կոտորածներէն ու աւարատութենէն առաջ մերկ ու անօթի ասդին անդին սըլլեքտացողներ հիմա դրամատէրներ, ագարակատէրներ դարձած են և կառավարութիւնը զիրենք կը պատուէ «պէկ» կամ «էֆէնտի» տիտղոսներով:

ԹԻՒՐԲ ԵՐԵՒԵԼԻՆԵՐ ՆԻ ՀԱՐՈՒՍՏՆԵՐ.—Շնորհիւ երկրին մէջ տիրող աւատականութեան, ասոնք ալ իրենց կարգին, մեծ թէ՛ փոքր ֆեոտներ կը հասցնեն Հայութեան և օգտուելով կառավարական դատարաններուն ինպատու իսլամներու ըրած աջառութենէն՝ դանազան պատրուակներով կ'իւրացնեն հայերուն պահանջները կամ կը դրաւեն անոնց կալուածական ստացուածքները: Այս թիւրք երեւելիներէն ամէն մէկը իր հովանաւորութեան տակ կը պահէ իրենց չարագործութիւններովն ու ոճրագործութիւններով համբաււոր թիւրք սրիկաներ, որոնք միշտ կազմ ու պատրաստ են ծեծելու, անպատուելու կամ սպաննելու այն հայը որ իր իրաւունքը կ'ուզէ պաշտպանել կամ յարգական վարմունք մը չի ցոյց տար իրենց հանդէպ:

* * *

ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՎԻՃԱԿԻ.—Պաշտօնական ու անպաշտօն աւաղակներու բոյն դարձած այս երկրին մէջ՝ Հայութիւնը չի կրնար ձողոպրիլ իր ամբողջ մարմինը չըրջապատող բազմատեսակ սղորակներէն, ու իր համայնական փճացումի հոգեվարքին մէջ է արդէն:

Նոր սերունդը չի կրնար ժամանակին պահանջած մտաւոր զարգացումը և դաստիարակութիւնը ստանալ՝ որովհետեւ պետական վարժարանները և արտասահմանի ճամբաները փակուած են իր առջև:

Զարգացած ու արժանաւոր Հայուն առջև՝ առաջդիմելու, դիւրի մը տիրանալու ասպարէզը կը պակսի: Պետական պաշտօններու մէջ բացառապէս կը գործածուին միայն այն հայերը՝ որոնց տոհմային անտարբերութեան կամ դաւաճանական ոգիին վստահ է կառավարութիւնը:

Կատարելագործուած արհեստներ կը պակսին երկրին մէջ ու իրենց արհեստական բնածին տաղանդովը յառաջդիմելու ընդունակ հայ երիտասարդներ՝ տիրող բէթիմին շնորհիւ՝ զուրկ կը մնան իրենց ծրագրած արհեստական ճիւղերը առաջ տանելու և շահագործելու պայմաններէն:

Հայ վաճառականութեան առջև ամէն դիւրութիւններ կը պակսին. իրաց առեալ մատի վրայ համրուած քանի մը հայ վաճառականները, մնացածները չեն կրնար ազատօրէն երթեկեկ Պոլիս կամ Արտասահման: Մինչ իսլամ կամ օտար վաճառականներ կը վայելեն այդ դիւրութիւնները՝ շնորհիւ Սուլթանի հրահանգով ընդհանրացած այն խարութեան, որով ծրագրուած է Հայուն նիւթական փճացումը՝ անդգալարար:

Հայ երկրագործը արդէն շատոնց ենթարկուած է նիւթական արտասովոր անձկութեան ու փճացումի հոսանքին...:

Այսքան զրկանքներ դեռ չեն բուեր սակայն Հայութիւնը անմիջական կերպով փճացնելու, ըստ որում տիրող բռնապետութիւնն ու իր զաշնակից սղորակները խորհրդաւոր համաձայնութեամբ մը աւելին ի գործ կը դնեն օր առաջ հայ անունին վերջակէտը դնելու համար այս երկրին մէջ:

Ամէն անգամ որ կեդրոնական կառավարութիւնը ո՛ւնէ «Իանէյ» կամ «Իսթիզրադ»ի հրահանգ կուտայ զաւառներուն՝ տեղական պաշտօնեաներ, աչք գոցելով շատ անգամ իսլամ երեւելիներուն կամ սղոցելութիւն չի կրնալով բանեցնել անոնց՝ սպառնալիքներու ու նախատինքներու տեղատարափով մը ամենէն մեծ զուժարները հայերէն կը գանձեն բռնի:

Հայ վաճառականները, էսնաֆը թէ՛ արհեստաւորը, ստիպուած են սպառիկ ապրանք տալ կամ աշխատիլ թիւրք պաշտօնեաներուն, զինուորականներուն, երեւելիներուն ու սրիկաներուն և անոնցմէ շատերուն հաշիւը ակամայ գոցել՝ առանց փոխարժէքը գանձելու:

Հայը վճարելու է սակայն, առանց ո՛ւնէ յապաղումի, զինուորական տուրքը, ինչպէս նաև է՛մլաքի, արագիլի, ճամբու, հայ վանաթի, թէ՛ մէթիւի և այլն տուրքերը: Ո՛վ կրնար դիտողութիւն ընել կամ լսել ընել տալ իր ձայնը՝ երբ արդէն բարդումով կը գանձեն այս տուրքերն ալ և մանաւանդ հայոց կալուածներուն կամ հողերուն տուրքերը բաղդատարար շատ աւելի են գրուած քան իսլամներուն:

Ամէն անգամ որ տեղական կառավարութիւնները պաշտօնական չէնք մը, զօրանոց մը, հիւանդանոց կամ դպրոց ևլն. շինելու ձեռնարկեն՝ Հայն ալ ստիպուած է կարեւոր գումարներով հանգանակութեան մասնակցելու՝ հոգ չէ թէ այս պաշտօնական չէնքերը հայոց իրաւունքները ոտնակոխ ընելու, զօրանոցներն հայ կեանքին դահիճները պատրաստելու համար շինուին, հիւանդանոցներուն ու դպրոցներուն մէջ ալ մէկ հատ հայ հիւանդ կամ ուսանող չի խնամուիլ կամ չի կրթուի:

Կառավարութեան աննշան պարտք ունեցող ունէ Հայոց գոյքերը կը վաճառուին, կամ ծեծուելով ու նախատուելով կը բանտարկուին այսպիսիները, մինչ անդին՝ թիւրք երեւելիները՝ շատ աւելի կարեւոր պարտքեր ունենալով հանդերձ՝ ազատ կը թողուին այդ կարգի խստութիւններէ:

Ամենէն անտանելին ու յուսահատականը հայ գիւղացիին վիճակն է. պարտքով խորճով տալու է իր անհատնում տուրքերը, թէ ոչ հարկահաւաքներն ու ուտիկանները ամէն վայրկեան պատրաստ են զիրենք գանակոծելու, ծախելու իրենց տակի անկողինը կամ անական անօթները, իրենց առօրեայ սպորտափն իսկ չի բաւող ցորենը կամ համարը, ոչխարը կամ արջուղը՝ եթէ սակայն քիւրտէն կամ ուրիշ յափշտակող ցեղերէն բան մը աւելցած է իր քով: Հայ գիւղացիներու մէջ երբ գտնուին այնպիսիներ որ ոչինչ ունենան իրենց պարտքերուն փոխարէն վճարելու՝ այդ պիսիներուն տուրքերը անխնայ կը գանձուին բռնի նոյն գիւղին

քիչ շատ ունեւոր հայերէն, ու այսպէս արդէն ամենքն ալ միեւնոյն չքաւոր ու թշուառ վիճակին կը մատնուէին: Օրերով ոստիկաններ ու հարկահաւաքներ կը մնան հայ գիւղերուն մէջ ու խեղճ գիւղացին ստիպուած է ոչխար կամ հաւեր մորթել ու ամէն ծայրահեղ զոհողութիւններով կերակրել, հիւրասիրել զանոնք առատ գարի տալով նաեւ անոնց ձիերուն՝ ի վարձատրութիւն իրենց կրած նախատինքներուն ու հարստահարութեանց...:

Անխնայ հայ գիւղացիէն կը գանձուին նաեւ այն հողերու կամ կալուածներու տուրքերն՝ զորս արդէն տարիներէ ի վեր քիւրտեր, համիտիյէներ կամ չէրֆէզներ գրաւած և իւրացուցած են:

Հայ գիւղացին ստիպուած է առ ահի ձրի աշխատիլ քիւրտ կամ ուրիշ ցեղապետներուն գործերուն մէջ, իր անասուններովը կրել անոնց փայտը, վարել անոնց լուծը, քաղել անոնց հունձը ևլն. ևլն.: Այն հայը որ այս ձրի աշխատութեանց հանդէպ դժկամակութիւն ցոյց տայ՝ կը գանակոծուի, կը նախատուի և տարբեր պատրուակներու տակ աւելի մեծ վնասներու կը հանդիպի անկասկած:

* * *

Հայերուն ընդհանուր առմամբ ենթարկուած այս նիւթական տագնապը, բարոյական տառապանքը, որուն շատ աղօտ գիծերը միայն նկարագրեցի հոս, դեռ չի կրնար մեղմացնել հայասեաց իսլամ մոլեռանդներու կասաղութիւնը, որոնք միշտ առիթ կը փնտռեն արիւնը խմել և վերջ տալ կեանքին ժողովուրդի մը՝ որ իրենցմէ աւելի ուշիմ և աշխատասէր է, և որ՝ հակառակ այնքան սոսկալի հարուածներու՝ դեռ բարոյական կորով ունի իր մէջ պահելու իր սոհմային գոյութիւնը և հայթայթելու ապրուստի միջոցներ:

Անցեալի ահաւոր կոտորածներով գինովցած՝ և կառավարութեան պաշտօնէից անուղղակի պրօպականդով՝ հայ արիւնը թափելու մոլեգին ու վայրագ հաճոյքին տենջացող իսլամ չարադործներու գրգռուած ու կատաղի տրամադրութիւնը շատ մօտէն զգալի կ'ընէ այս երկրին մէջ հայերու մասին ապագայ կոտորածներու անխուսափելիութիւնը...: Հայը անզէն ու անպաշտպան է սակայն, անոր ներքին չէ նոյն իսկ աննշան զէնքեր կրել կամ ունենալ. հակառակ պարագային ո'չ միայն կը դրաւուի, այլ փրկանքի ու բանտարկութեան ալ կը դատապարտուի: Ասդին՝ բոլոր իսլամ ցեղերը ազատ համարձակ կը կրեն ամէն տեսակ զէնքեր, պէյլիկ մարութիւններ:

Վերջապէս՝ տիրող կառավարութիւնը ու երկրին ամբողջ աւատապետները կ'ուզեն որ Հայը մնայ անպատրաստ, մերկ, անօթի ու թշուառ, և իբր գերի աշխատի իրենց քմահաճոյքներուն համակերպելով. բայց աստի, ան պէտք է ըլլայ բոլորովին անզէն, զուրկ՝ ինքնապաշտպանութեան ամէն միջոցներէ, մարդկային ամէն իրաւունքներէ, որպէսզի, երբոր ուզեն, անարգել ու ամենայն դիւրութեամբ գործադրեն «քեաֆ իր էրմէն ին», «խընզըր կեալուր» ոչխարիպէս մորթելու իրենց ներքին ծրագիրը...:

* * *

Մինչև ե՞րբ եւրոպական դիւանագիտութիւնը պիտի պահէ հայկական ազէտքներու հանդէպ իր սառնասիրտ պաղարիւնութիւնը, ու պիտի վարանի մարդկային է՛ն տարրական իրաւունքները պաշտպանելու մեր տառապող և թշուառ ժողովուրդին...: Արդեօք Հայութեան բնաջնջումէն վե՞րջը պիտի հաճին գործադրել մինչև հիմա լուի թուղթերու վրայ երեցած «հայկական բարենորոգումները», բայց ո՞վ պիտի ըլլայ անոնց ար-

դիւնքը վայելող ժողովուրդը, մոլեռանդ թիւրքը թէ բարբարոս քիւրտը...:

«Քաղաքակիրթ» և «քրիստոնեաներու պաշտպան» պատուանունները կրող Մեծ-Պետութիւնները չա՛տ աւելի զնահատելի ու իրական բարիք մը ըրած պիտի ըլլային Թրքահայ ժողովուրդին՝ եթէ — փոխանակ ատեն ատեն բարենորոգումներու խնդիր յուզելու և մեզ յոյսերով օրօրելու — հաճէին նախապէս առաջը առնել ահաւոր չարքին ու վտանգին՝ ազդեցութիւն բանեցընելով Սուլթանի կառավարութեան, որպէս զի թոյլաւուութիւն ընէ հայերուն ալ զէնքեր ունենալ իրենց անձնապաշտպանութեան համար:

Ահա՛ երկրի անպաշտպան ժողովուրդին — Թրքահայուն — առաջին խնդրանքը՝ եթէ այս ալ չի դատապարտուէր անլուծի ու ապարդիւն մնալու:

* * *

Իսկ, դո՛ւք, հայ հարուստներ, դո՛ւք որ օտար չէք ազգային ամբողջութենէն՝ որուն հարազատ արիւնը չըջան կ'ընէ ձեր աւերակներուն մէջ, ու տոհմային թէ՛ բարեսիրական ազնիւ զգացումներ դեռ չեն ցամաքած ձեր սիրտերուն մէջ, պէ՛տք է որ այլևս ցնցուիք՝ զգալով ձեր ներսիդին պարտաճանաչութեան դղրող ձայն մը, որ ազդու կերպով կը հնչէ Վերակազմեալ Գաղափարին հոգեթուեղ ու դարթուցիչ ձայնովը՝ ազգային ճգնաժամի այս օրերուն մէջ:

Ձեզի՛ է մանաւանդ մեր այս կոչը, ո՞վ հայ դըրամատէրներ, որ Հայրենիքէն հեռացած՝ եւրոպայի, նոր-Աշխարհի, եգիպտոսի, Հնդկաստանի կամ ուրիշ օտար միջավայրերու հեշտալի կեանքը կ'ապրիք, և ձեր անհատական յաջողութիւններուն կամ հաշիւներուն անձնատուր՝ կը մոռնաք ձեր գոյութեան ծնունդ տուող Հայրենիքին ու Ազգութեան տառապանքին հանդէպ ամէ՛ն պարտականութիւն, դէթ առկէ վերջ թո՛ղ արթննայ ձեր մէջ ճշմարիտ հայազնի վայելուչ խղճմտանքի ու կարեկցութեան դիտակցութիւնը: Ա՛յլ պիտի թռչէք չիլիէ՛, հեռո՛ւն, Հայրենիքի այրած օճախներուն, աւերակ դարձած տնակներուն մէջ թափուած արիւնո՛տ արցունքներու, ճարակած թշուառութեան և քսամնելի մորթոտումներու սրտաճմլիկ ձայնը, որ արձագանք տուաւ աշխարհի մէկ ծայրէն միւսը, զոր օտարներն իսկ լսեցին և կարեկցութեան աւելի կամ նուազ վերաբերում մը ունեցան: Ձեզի՛ է այն նախատինքը, որով երկրի ժողովուրդը՝ իր կենսական պահանջներուն գոհացում գտնելու յուսով՝ կը դիմէ օտարազգի հայասէրներու նիւթական աջակցութեան: Հիմա՞ ալ պիտի ուզէք զլանալ այն նիւթական օժտնապիւղութիւնը՝ որ ամենէ՛ն էական ու անհրաժեշտ մէկ պայմանն է վերջակէտը գնելու ազգային տառապանքին և փշրելու՝ մեր սիրական Հայրենիքին ազատութիւնը կաշկանդող անարգ շղթաները...:

... 20/2 Դեկտ. 1904

ՇԱՀԷՆ

ԹՎԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կ. Պոլիս, 10/25 Յունվար

Վանէն հառած լուրերը տեսնէ մը ի վեր արտասովոր կերպով տազնապիչ հանգամանք մը ստանալ սկընած են: Բնունեաց գաւառի (Վան) Հայոց արդի կացութիւնը պատկերացնող ընդարձակ տեղեկագիր մը, որուն վաւերականութիւնն ու ստուգութիւնը անվիճելի կը նկատենք, սրտաճմլիկ ու քսամնելի մանրամասնութիւններ կը հաղորդէ հայ բնակչութեան կեանքի անտանելի պայմաններուն մասին: Այդ տեղեկագիրը, նոյնիսկ անոր մէկ քանի հաստատմանը կը բաւեն ապացուցանելու համար՝ թէ հալածանքն ու տառապան-

քը գրկած են Հայաստանի բոլոր անկիւններն ալ անխըտիր, և թէ՛ կարելի է ըսել՝ որ թուրք բարբարոս անիրաւութիւնը հիտրայի նման իր գայութիւնը կը զգացընէ հոգեվարք Հայաստանի ամէն կողմերը: Տեղեկագիրը, որ կը կրէ 1904 զեկտեմբեր 18 թուականը, մասնաւորապէս դժնդակ կը ներկայացնէ Արծկէի (Վան) վիճակը այս առթիւ: Վանէն կը տեղեկացնեն մեզ՝ թէ Պոլսոյ Պատրիարքարանը իր ապիկարութեան ու անկարողութեան մէկ նոր ապացոյցը տուած է՝ հրահանգ ղրկելով հոն, որպէսզի Արծկէի ողբալի կացութեան հոգ ու դարման տարուի, որովհետեւ Պոլիս բան մը կարելի չէ եղեր ընել: Ի՞նչ հիւանալի որոշում է տուեր Պատրիարքարանը: Երբ ան կ'ըսէ թէ բան մը չէ կարող ընել՝ Վանայ Առաջնորդարանը ի՞նչ պիտի կարենար ընել: Բայց դառնանք տեղեկագրին: —

Արծկէի նախորդ տեղակալ Ահմէտ-Համաթի պէյի արդարասիրութեան շնորհիւ՝ գաւառակիին անտէրունջ ազգայիններուն դէմքին վրայ հաղիւ թէ խաղաղ ու անդորր կեանքի ժպիտ մը փայլեցաւ, և ահա՛ դժիւմ բաղդը վերստին սկսաւ հարուածել ժողովուրդը, վասն զի նոյն արդարակորով տեղակալը պաշտօնանկ եղաւ և անոր յաջորդեց արդի տեղակալ Ալի Բիզա պէյը:

1904 Նոյեմբեր ամսուան 26ին, Արծկէի Առաջնորդական Տեղապահ Մակար Վարդապետ Տէր-Յովհաննէսեան՝ քանի մը ազգայիններով մէկտեղ՝ գիւղաքաղաքին կառավարական պաշտօնեաներուն և ակնաւորներուն Պարեամի շնորհաւորութեան երթալու առթիւ՝ Մօլլա-Ալա-գասէ Միւֆթի-Հաճի Շէրիֆ Էֆ.ին և Շէյխ Մէսուտ էֆ.ին ալ այցելեց: Ասոնք երկուքն ալ տեղւոյն մէտրէսէին մէջ կը դասախօսեն. վերջինը Մոկաց գաւառէն է և Շէյխ Ճէլալէտտինի ցեղէն, և Հիւսէյն փաշայի ձեռքով 4 տարիէ ի վեր բերուած Հաստատուած է Արծկէ: Թուրք դպրոցական տղաքները վերոյիշեալ Միւֆթիի տան առջև աղբիւսի սոսկալի տարափ մը կը տեղացնեն Հայ պաշտօնական այցելուներուն վրայ, և չէյիսին տան առջև ալ՝ անոր երիտասարդ սպասաւորները նոյն չէյիսին գամբիւր Հայ այցելուներուն վրայ կ'արձակեն, և կըսկսին գոչել Տեղապահ Հայր Սուրբին երեսն ի վեր. «Գարապա՛շ, գարապա՛շ»: 14 ամիս է Տ. Մակար վարդապետ իբր Արծկնի, Առաջնորդական Տեղապահ կը պաշտօնավարէ. գիւղաքաղաքին թուրք դպրոցական տղաքը անոր և հետեւորդներուն երթեւեկութեանց ատեն երբեմնակի անվայել խօսքեր կ'ընէին, բայց ամիսէ մը ի վեր է որ՝ Մեղիք Աւագի և Արապեան Պետրոսի դաւաճանութեան վրայ, և թելադրութեամբ Հիւսէյն փաշայի և վերոյիշեալ իւլէմաներու՝ ամէն փողոց ու ամէն տեղ՝ ո՛ւր որ հանդիպին՝ թուրք երիտասարդներն ու դպրոցական տղաքները տեղւոյն Հայոց կրօնական առաջնորդին վրայ հոգի, քարի, մոխիրի և աղբիւսի տարափ կը տեղացնեն կատաղութեամբ, և հազարումէկ տեսակ անարգանքներով զայն հրապարակաւ կը նախատեն: Այս առթիւ Մակար Վարդապետ ձեռնհաս իշխանութեան բողոքած է թէև, բայց ո՛ւր որ Հիւսէյն փաշայի ոսկին կը խօսի՝ հոն իրաւունք և արդարութիւն կը լսեն: Ու սրիկաներն օրէ օր կը խրախուսուին:

Արծկէի թուրք երիտասարդութիւնն ու կանոնաւոր զօրքն այն աստիճան անզուսպ դարձած են որ մինչև իսկ կը յանդգնին թրքուհի պոռնիկներ գիշերանց հայերու տունները բռնի մտցնել և խաղցնել հայ ընտանիքներու ներկայութեան: Դիմադրողը կը գանալոծւի, և դեռատի Հայուհին ու պատկառատ Հայ օրիորդը կը բռնադատուին պոռնիկ թրքուհիին հետ պարակից ըլլալ... Էրիկմարդներուն վրայ հրապէն կ'արձակուի, և հայերուն դրամով օղի, հաց, կերակուր ևն. կը պահանջուի: Յիշեալ սինքոր խումբը յանդգնեցաւ մինչև

իսկ պոռնիկ թրքուհին Հայոց վարժարանին մէջ խաղցնել. վարժարանն ու եկեղեցին իրարու պատկից են, և այս մոլեգնած խմբակին երեսէն նոյնիսկ ժամերգութիւնը դադրած է:

Նախորդ տեղակալին օրով՝ քիւրտերը չէին համարձակեր սպառազինեալ շուկային մէջ մտնել, հայ զիւղերուն վրայ գլխաւոր ճի եղող քիւրտերը չէին համարձակեր այնքան ծանրաբեռնութիւն ըլլալ Հայոց, սակայն հիմա ամէն բան հիմնովին կերպարանափոխ եղած է: Արդի տեղակալը շատ պատիւ ու յարգանք կուտայ հալածիչ Հիւսէյն փաշայի, և անկա սպառազինեալ հեծեալզօրքով (Համիտիյէ) մինչև իսկ կառավարական պաշտօնատան առջև կուգայ, և ներս կը մտնէ զէնքով: Հիւսէյն փաշան, Միւֆթին, Շէյխը, զօրքերն ու թուրք սինքորը ահագին չարութիւններ ու սպանութիւններ կը գործեն Արծկէի մէջ:

Կիլիկիոյ. — Եթէ ատեն մը կայ՝ ուր պէտք է յիշեցնել՝ թէ Կիլիկիոյ Հայ ժողովուրդը խաբուած է, և անոր վստահութիւնը չարաշար գործածուած է կղերականներու ամենամեծ պաշտօնեայէն, եթէ կայ մանաւանդ ատեն մը՝ ուր պէտք է վերջ տրուին ժողովուրդին անվերապահ նուիրումներուն և յախտեանական համակերպումներուն դէպի այդ ինքնահաշակ վատշուէրները՝ այդ ատենը հիմա՛ է քան երբէք:

Կիլիկիոյ Հասարակ ժողովուրդը՝ կաթողիկոսի վերադարձին յաջորդ օրն իսկ՝ ներքին հիասթափում մը ունեցաւ, բացի մէկ քանիներէն, որոնց կուրճերը ապականուէին Մուլթանի պատուանշաններով: Այս վերջինները մեռած էին արդէն մեզի համար, և մեռած են այսօր ալ: Իսկ մենք արդէն վստահ էինք՝ թէ մօտաւոր ապագան իրականութիւնը երեւան պիտի բերէ և պիտի սթափեցնէ ժողովուրդին անկեղծ ու հարազատ տարրերը:

Մեզի համար՝ գաղտնիք մը չէր խապահանի մը անարժէք անցեալն ու անօգուտ ներկան: Նմանապէս, գաղտնիք չէին մեզի այն բոլոր սինքորութիւնները, որ՝ կաթողիկոսական ընտրութեանց ատեն իսկ՝ կատարուեցան խապահանի և Տէր Գրիգորի կողմէն՝ քանի մը լըր-Վամիս ու կորովի քուէարկուներու ազդեցութիւնը ջնջելու համար: Ասոնք յաջողեցան ալ Պահլի փաշայի շնորհիւ, և այսպէսով խապահանը կաթողիկոս ընտրուեցաւ:

Այստեղ ինքզինքնուս չենք ներեր տնցեալին մէջ խապահան խմբակի կատարած վատութիւններն ու ընտրութիւնները մի առ մի թուել, այլ միայն պիտի բաւականանանք կաթողիկոսին զգործունէութեան՝ վերայ քանի մը հարեանցի ակնարկներ նետել: խապահան կաթողիկոսը իր պաշտօնավարութեան սկիզբէն մինչև հիմա, յիշուելու արժանի հետեւեալ գլխաւոր գործերը կատարած է: — Նախ՝ Կիլիկիոյ Աթոռին մէկ քանի խորխուր սենեակները քանդած է՝ որոնք այդ վիճակին մէջ կը մնան տակաւին, կը կարծենք թէ ասոնց վերաշինութեան համար է արտօնութիւն ձեռք բերած: Երկրորդ՝ վանքին կառուածական խնդիրներով զբաղած, և ատոր մէջ ժողովրդականութիւն փնտռած է, ու շարունակ մըն ալ յաջողած է: Ասկէ զատ, Կիլիկիոյ մէկ քանի քաղաքները շրջած և լուռ համակերպութեան ու կրաւորական հնազանդութեան յորդորած, հրահանգած է ժողովուրդը. հաւատալի աղբիւրներէ կը լսենք թէ՛ իր այդ շրջանին մէջ լրտեսներ հետեւած են իրեն: Թուրք կառավարութիւնը կրնար՝ ամենայն ապահովութեամբ՝ խնայել այդ ամաթոշականները, զորս խապահանը լրտեսողներուն յատկացուցեր է, կրնար այդ դրամները ուրիշ վատշուէր գործողութիւններու յատկացնել՝ առանց անպատեհութեան: Այս լրտեսներուն և Հալէպի կու-

սակալին բարի վկայութեանց վրայ՝ անմիջապէս Կ. Պոլիս կանչուեցաւ խապահան՝ որպէսզի իր ծառայութիւնները գնահատուին, ու մեծ փառքով ալ ընդունուեցաւ:

Խապահանի եղած այս առատ պատիւները Օրմանեանի սիրտը տակն ու վրայ կ'ընեն, հասարակ խօսքով՝ իր շապիկին մէջ չի սեղմուիր: Փէշերը սոսթած՝ այս ու այն կողմ կը վազվզէ. բան մը ընել պէտք է վերջապէս: Երկար տարիներու իր անխոնջ աշխատութիւնները վարձատրուած չեն, այսպիսի պատիւներու երբէք արժանացած չէ ինքը: Բան մը ընել պէտք է...: Ու մրցումը անխուսափելի կը դառնայ՝ երուսաղէմի մագաղաթեայ թանկագին Աւետարանը գողցող խապահանի և Օրմանեանի միջև: Իսկ այս տեսակ մրցումները յանգած են միշտ տանջուած Հայ ժողովուրդը պէտք եղածէն աւելի տառապեցնելու գիւրութիւններ ընձեռելու կարմիր Գաղանին: Կ. Պոլսոյ ժողովուրդին գաղտնիք մը չէ, անշուշտ, Հայութեան այդ կեցեակն ներկայացուցիչներուն փոխադարձ այպանելի ընթացքը, յարաբերութիւններն խզուած է, սրբութեանց յատկացուած բեմերը զիրար նախատելու ծառայեցողին միայն: Կիրիկիոյ նիւթական վիճակը բարեօրէն նպատակով հացկերոյթ մը կը պատրաստուի, որուն մէջ հանգանակութիւն պիտի ընեն, բայց Օրմանեան արգիւնէ կուտայ այդ գումարումը: Արդէն յայտնի է թէ խապահանի խնդրանքները ինչ ընդունելութիւն գտած են Սուլթանին կողմէն: Անկարող մարդը նոյնիսկ Կ. Պոլիս գտնուող Կիրիկիոյ միաբանները չէ կրցած հետը բերել:

Այս բոլոր իրականութեանց ամենուն տեղեակ դառնալէն ետքը միայն կաթողիկոսը ժողովրդականութենէ ինկաւ Կիրիկիոյ մէջ: Ո՛չ Օրմանեանի և ո՛չ ալ իր արժանաւոր մրցակիցին պէտքը չէ՝ Հայ ժողովուրդին տառապանքն ու անոր դոյութեան շարունակ սպառնացող արհաւիրքը: Անոնք միայն խնձոյքներու և զգեստներ իւրացնելու ետեւն են: Ժողովուրդին այս յուսախաբուութեան հետ միասին՝ խապահանի կեանքին ուրիշ մէկ գրուագիւն ալ ի յայտ եկաւ Կ. Պոլսէն վերադարձին: Խապահան Կիրիկիոյ Աթոռը անբարոյականներու կեդրոնատեղի ըլլաւ իր շուրջը հաւաքելով խապահան, Վալարշակ և Կարապետ վարդապետները: Այս վերջինը Հալէպի առաջնորդ ընտրած և հոն զրկած էր. քանի մը օր ետքը, վարդապետին սիրուհին երուսաղէմէն Հալէպ կուգայ, և կը պահանջէ իր հետը ամուսնանալ: Հալէպցիները մերժեցին՝ բարի ճանապարհ մաղթելով վարդապետին: Այս և այս կարգի դէպքեր ու իրողութիւններ խապահան խմբակի բարոյական ազդեցութիւնն ալ բոլորովին ջնջած են թէ՛ ժողովուրդին և թէ՛ իրենց պաշտօնին գիտակցութիւնն ունեցող քահանաներուն վրայ: Ժողովուրդը դառնապէս զղջացած է, բայց շատ ուշ:

Կիրիկիոյ ժողովուրդը վերջնական դաս մը ունի միայն քաղեկիք իր ներկայ յուսախաբուութիւններէն ու դժբաղդութիւններէն, — այսուհետեւ անկիա պէտք է ճանչնայ իր ճշմարիտ առաջնորդները և գրկախառնուի իր վիճակին բարեօրման համար հոգեկին աշխատող իր հարազատ եղբայրներուն: Օրմանեան և խապահան սեւ խմբակները թող յամառին իրենց աղագաւ մրցումին մէջ, ժողովուրդը պիտի գիտնայ խաղալիք չըլլալ անոնց քմահաճոյքին, և ուշ կամ կանուխ տէր պիտի դառնայ իր ճակատագրին:

* * *

Տխուր, շատ տխուր պարագաներու մէջ կ'ապրինք. ձայներն իսկ քաջած ենք փորներնս: Ի՞նչ արդիւնք պիտի ունենար արդէն մեր պոռալն ու կանչելը, մեր ողբն ու աղաղակը, մեր լացն ու կոծը: Կը գողնան, կը կողտան ու կ'աւերեն իր բազմին թողուած ու լքուած

Հայ ժողովուրդը: Հայրենիքի ամէն կողմերէն վայնառունի ձայներ կը բարձրանան ու կը քշուին կը հասնին ամէն տեղ, ինչպէս նաև Հայոց Պատրիարքարանը, որ ժամանակ մը ազգային սփոփումի վայր էր, բայց որ այսօր անբարոյականութեան այր եղած է՝ չնորհիւ Օրմանեանի: Ո՞վ չի գիտեր որ ճիշդ այս պահուս, ամէն հայաբնակ գաւառներու մէջ, ամենէն նուիրական բաներն իսկ ոտնակոխ կ'ըլլան Սուլթանի պաշտօնական ու անպաշտօն գործակատարներէն: Ո՞ր մէկն ըսենք մեր ներքին ցաւերէն, մէկ կողմէն կառավարութեան պաշտօնեաները սանձարձակօրէն կը կեղեքեն մեզ, միւս կողմէն Պահլաւի փաշայի կազմած աւազակային ընկերութիւնները կը լրացնեն առաջիններուն պակաս թողածը: Հարկահանութիւնը նմանը չի տեսնուած սաստկութեամբ կը կատարուի: Վերջին մէկ երկու ամիսներու միջոցին ալ «Համիտիյէ Բեադատը» կը բաշխեն առ հասարակ ամենուն, ասիկա պարտաւորիչ է թէ՛ ունեցողներուն և թէ՛ չունեցողներուն, բաւական է որ 3½ դահեկանը վճարուի: Ասկէ զատ 17 տարի առաջ բոլոր ամուսնացողները պարտաւոր են 15 տկան դահեկան վճարել՝ որպէսզի օրինաւորապէս էրիկ-կնիկ ճանչցուին յաշի կառավարութեան: Հակառակ պարագային պէտք է ամուսնալոյծ ըլլան: Աստուած իմ, դրամ կորցնելու տակաւին ինչ սատանայական միջոցներ պիտի չըստեղծուին...

Վերջին 3-4 ամսուան միջոցին Ատանայի մէջէն 755-ն աւելի ձիեր գողցուած են, մեծագոյն մասը անշուշտ հայերունն է: Գրեթէ սովորութեան կարգ անցած է նաև հայաստանութիւնը, ամէն օր վիրաւորեալներ անպակաս են: Կառավարութիւնը շատ լաւ կը ճանչնայ ոճրագործները, սակայն ինչուն պէտք է «կեանք» ի կեանքերով գրադիլ: Եւ եթէ քիչ շատ օտարահաւատներով ընակուած քաղաքներու մէջ իրերու այս գրուութիւնը կը տիրէ, հապա ի՞նչ հրէշութիւններ չեն կատարուիր մեր հեռաւոր գաւառներուն մէջ, և որոնք դատաւարութեամբ են միշտ կատարուած տեղին վրայ մոռցուելու:

Կիրիկիոյ ներկայ կացութեան վրայ ամփոփ ու կատարեալ գաղափար մը կուտայ «Armenia»-ի փետրվարի թիւին մէջ հրատարակուած հետեւեալ տեղեկագիրը-նամակը.

«Արմէնիա» իմ արագրութեան,

Հայ ժողովուրդը անսահման ուրախութեամբ, գոհունակութեամբ ու երախտագիտութեամբ կ'ողջունէ Հրատարակութիւնը անգլիերէն թերթի մը որ՝ անգլիախօս աշխարհի ականաւոր գրողներու հովանաւորութեանը տակ՝ կը նուիրուի Հայ դատին պաշտպանութեանը:

Ուրախ ենք որ՝ լաւագոյն բաղդի մը արժանի և ազգերու համանուագին մէջ իր տեղն ունենալու կարող՝ Հայ պատմական ցեղն՝ իր տրտունջները և իր կրած տառապանքներն ու անգթութիւնները հրապարակելու ազգեցիկ միջնորդ մը կ'ունենայ այլևս: Բայց Հայ ժողովուրդը մատնուած է այնպիսի անողորմութիւններու, կեղեքումներու, կողտուտի, կոտորածի ու գարշելի զեղծումներու, որ երկար կ'ըլլայ զնել հոս անոնց ցանկը: Ու չենք գիտեր ո՞ր մէկն ըսենք: Հատորներ պէտք են մեր կրած թշուառութիւնները նկարագրելու: Ամենէն վերջին ու նոր իրողութիւններէն մէկ քանին կը դատենք ու կը դնենք հոս. —

Թուրք կառավարութիւնը ամէն միջոցներով կը քաջալերէ՝ Պալքաններու ազատագրութեամբ երկիրներու Մահ-մետականները՝ գալ ու մեր հայրենի հողին վրայ հաստատուելու: Վերջերս ստուար թուով գաղթականներ հաստատուեցան Ատանայի գաւառին մէջ ու սկսան նեղել ու հարստահարել այդ կողմերու հայերը ընդհանրապէս և գիւղական բնակչութիւնները մասնաւորա-

պէս: Այս գաղթականները ո՛չ միայն Պալքաններէն կուգան, ապա նաև Կրետէէն: Մինչև հիմա Կրետէէն եկողներ եղած չէին, բայց յորմէհատէ այդ գիւցաղնական կղզին աղատած է թրքական լուծէն, Կրետէյի գաղթականներ եկած ու հաստատուած են հոս: Թուրք կառավարութիւնը կը խրախուսէ ու կը դրդէ բոլոր այս գաղթականները՝ շարժուիլ ու խոշտանգել հայերը, ինչ որ անոնք՝ յամառօրէն ու կատաղօրէն կը շարունակեն ընել: Անոնք կը գողնան կը տանին հայերու ոչխարներն ու կարասիները, կը գրաւեն հողեր ու ստացւածքներ որոնք՝ ամենահին ժամանակներէ ի վեր ու օրինաւոր մուրհակներով՝ հայ գիւղացիներու կը վերաբերին:

Այս նոր գաղթողներու հրէշային արարքներուն հետեւանքով՝ Նաճարը գիւղը թատրը եղաւ արիւնահեղ կռիւի մը՝ Հայերու և Մահմետականներուն միջև: Անօգուտ բան մըն էր, անշուշտ, «կառավարութեան» գանդատիլ, որովհետև այս ինքնակոչ իշխանութիւնները ծագանքով ու արհամարհանքով կը վարուին ամէն գանգատի նկատմամբ: Անոնք հայերը կը նկատեն «թշնամի մը» զոր պէտք է սրբել, ջնջել և ամէն միջոց պէտք է որ գործածեն այդ հրէշային ծրագիրը գործադրելու համար: Հայ գիւղացիները՝ պաշտպանութեան համար այս կարծեցեալ կառավարութեան դիմելէ ձանձրացած՝ կ'որոշեն դիմադրել իրենքդիրենք պաշտպանելու համար: Երբ իրենց այս նորեկ դրացիները վերջերս յարձակում կը գործեն, հայերը կրակ կ'ընեն անոնց վրայ ու անոնց շատերը կը վիրաւորեն: Կռիւը կ'ընդարձակի, շատեր գաղթականներուն օգնութեան կը միութան, բայց Նաճարը հայերը, կին թէ էրիկ մարդ, դուրս կուգան իրենց գիւղէն և միացած դիմադրութիւն կ'ընեն յարձակողներուն: Ընդհարումը ժամ մը կը տևէ և երկու կողմէն շատեր կը վիրաւորուին: Հայերու այս դիմադրութիւնը խորունկ ապաւորութիւն մը յառաջ բերած է «պաշտօնական» չըջանակներու վրայ:

Այս ու այսօրինակ իրողութիւններ առանձինն ու անջատ չեն: Անոնք սխաթմի մը մասը կը կազմեն և կրկնումներն են խժգոնութիւններու, զորս յիշելը նոյն իսկ կրնայ թունդ հանել քաղաքակիրթ աշխարհի խղճմասնէր: Այսինչ կամ այնինչ կէտերուն մէջ չէ որ այս անարդարութիւնները կը պատահին. անոնք Հայաստանի մէկ կողմէն միւսը կը տիրեն: Հայերը ամենատարակաւ իրաւունքներէ իսկ զրկուած են:

Մէկ քանի օր առաջ, հարսնիք մը տեղի կ'ունենար Ատանայի մէջ: Խուճ մը թուրք սրիկաներ, վերէն վար զինուած, բռնի կը մտնեն հարսնիքի սրահը, շատերու վրայ կը յարձակին, հիւրերէն մին վտանգաւոր կերպով կը վիրաւորեն և ցիր ու ցան կ'ընեն բոլոր հարսնեւորները: Աւելորդ է ըսել թէ թուրք իշխանութիւնները բան մը անգամ չըրին յանցաւորները պատժելու: Չարիազանցութիւն չըլլար երբէք ըսել թէ նմանօրինակ խժգոնութիւններ երկրին ամէն կողմերը կը գործուին աղատ ու անարգել:

Հարկահաւաքութիւնը առաջ կը տարուի ամենէն անգութ եղանակով: Ահուրդի կը դրուին ու կը ծախւին գործիքները, խոհանոցի և տունի անհրաժեշտ պիտոյքները այն բոլոր գիւղացիներուն, որոնք իրենց անստանիլի աղքատութեան պատճառաւ միայն չեն կրնար «Պետութեան» պահանջները գոհացնել:

Թուրք կառավարութիւնն է որ այսպէս յեղափոխումի կը դրդէ Հայերը: Անիկա որոշած է երբէ՛ք խաղաղ ու հանգաւոր չի ձգել զանոնք: Քաղաքակիրթ աշխարհը ծանօթ է այն պայմաններուն որոնց վրայ միայն Չէյթունի բնակիչները յանձն առին անձնատուր ըլլալ՝ թշնամիին հետ հերոսական կռիւէ մը վերջ: Թուրք կառավարութիւնը սխաթմաթիք կերպով կը բե-

կանէ անձնատուութեան այդ պայմանները: Անոր նպատակը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ ջնջել ինչ որ կայ արի ու աղնիւ հայ ցեղին մէջ: Կառավարութիւնը՝ վերջերս՝ երեք խոշոր թնդանօթներ բերած դրած է Չէյթունի շուրջը՝ քաղաքին մօտ կառուցուած բերդին առջև: Ասիկա յայտնի գրգռում մըն է և 1895 ի կռիւէն յետոյ ընդունուած կարգադրութեան բացարձակ բեկանումը: Թուրք կառավարութիւնը պատրուակի մը միայն կըուպասէ քաղաքը կործանելու համար: Քաղաքակիրթ աշխարհը պիտի թողնէ այս արարքը, պիտի չի շարժի՝ ու գործէ երբ դեռ ուշ չէ: Միթէ Ամերիկա և Եւրոպա թոյլ պիտի տա՞ն որ այս գաղանաբարոյ գործը տեղի ունենայ: Իրենց պարտականութիւնը չէ՞ միթէ կեցնել ձեռքը մարդասպանին, որ՝ այս կամ այն ձեռքով՝ առաջ կը տանի իր հայաջինջ քաղաքականութիւնը:

Պրն. Ռուզվէլթի՝ Ամերիկայի նախագահ վերընտրուելը մեծ ուրախութիւն պատճառած է Թուրքիոյ հպատակ բոլոր հարստահարուած ցեղերուն և մասնաւորապէս հայերուն: Հաւաստի ենք որ մեծանուն Նախագահը պիտի չի մոռնայ Հայերը, որոնց տառապանքները աշխարհ հանրածանօթ են և ճար մը պիտի գտնայ միջամտելու Հայոց ի նպաստ, և՛ այդ միջամտութեամբ՝ թեթեւութիւն մը բերելու այս մարտիրոսացած ժողովուրդին: Ուրիշ բան մը որ պէտք է սա է թէ Միացեալ Նահանգներու ներկայակուցիչները պաշտպանեն իրենց հպատակները և թուրք պաշտօնեաներու ընթացքին ու արարքներուն վրայ յատուկ քօնդրու մը ըստանձնեն:

ՍՏՐՈՒԿ ԲԱՐՔԵՐ. — Կարծես չի բաւեր թուրքին ու քրիւտին հալածանքը, կարծես թուրք կառավարութիւնը բաւական պատրուակ չի գտներ հայերը այս կամ այն կերպ խոշտանգելու, կը պատահի երբեմն որ հայեր իրենք իսկ իրենց աղքատիկներուն տառապանքին պատճառ կ'ըլլան ուղղակի, ստրկական անարգ ու այլասերած բարքերով: — Այսպէս, Խարբերդի Մ. գիւղին մէջ, անցեալ դեկտեմբեր 25ի իրիկունը, երկու հայեր կռիւ մը կ'ունենան: Երրորդ մը՝ Դ. Պ. կը միջամտէ՝ կռիւը դադարեցնելու համար: Գիւղին վարձկան Գուրգէն քահանան՝ երբ կը տեսնէ Դ. ի կռուարարներուն մօտենալը, կ'ըսէ. «Ծո՛ւնը, շնացողի զաւակը նայեցէք»: — «Մաքուր խօսէ՛, տէրտէ՛ր, քեզի չի վայելար այդ լեզուն», կը պատասխանէ Դ.: — «Ձաթ է շուն, բողի դաւակ ես, քու պապդ շնացողին մէկն էր, դուն ի՞նչ պիտի ըլլաս»: — «Իմ պապս մա՛րդ է, և եթէ կայ շնացող մը՝ այն ալ քու պապդ է՝ որ հինգ կնիկ փոխեց»...

Տէրտէրը (Խուլլուցի Շալճուն աղան) վրէժը սիրտը՝ անմիջապէս կ'երթայ Տապաղ Օղլի Մահմուտ անուն սրիկային տունը և իրեն աչքին գէշ երեցող կարգ մը մարդիկ իրր «խռովարարներ» կը ներկայացնէ ըսելով. «Ասոնք ընկերութիւն մը ունին որ 35 լիրայի շափ դուրամ կը տրամադրէ՝ որպէսզի գէնք առնեն և յեղափոխութիւն ընեն»:

Մահմուտին քովի սրիկաներէն Խօլճի Հիւսէյնը երբ կը լսէ 35 լիրայի և յեղափոխութեան խօսքերը տէրտէրին բերնէն՝ կուգայ գիւղին կեդրոնատեղին և ամենալիրը հայհոյութիւններով կը սպառնայ. «Ձեր մարթինիները և խռովարարները գիտեմ, և կը տեսնէք թէ՛ ձեզի ի՞նչ պիտի ընեմ»:

Յաջորդ առաւել, Մահմուտը իրեն մօտ կը կանչէ Կ. Ա.ը, տեղ մը, ուր նստած են քանի մը ինկած հայեր և տէրտէրը, ու կը հարցնէ. «Գու աղաղ ալ՝ զոր շատ կը սիրեմ՝ 35 լիրա հաւաքեր է քանի մը անպիտան սրիկաներու հետ՝ որ մարթինի առնեն և ֆէտայութիւն ընեն, հա՞ մի, «չէ» մի՛ ըսեր, տէրտէրը ըսաւ, և հիմա ձեզ կառավարութեան պիտի յանձնեմ»: — «Սո՛ւտ է, աղա՛, սո՛ւտ է այս տէրտէրը»: — «Ես սուտ չեմ,

աղա՛, սուտը ի՛նքն է, մեղի պատուիրուած է այոն այո ըսել և ոչն ոչ»:

Նոյնպէս կը կանչէ Դ. Պ., և քանի մը ապտակներով կը ստիպէ զայն խոստովանիլ 35 լիրայի գոյութիւնըն և այդ գումարին մարթինի և յեղափոխական գործի յատկացուելու նպատակը:

1894ին Մ. Գիւղի նախորդ Ա. Մ. քահանային նոյն գիւղացիներէն մասնուելով բանտարկուելէն յետոյ, տեղական կառավարութիւնն ու թուրք ժողովուրդը հաշտ նայուածք մը չունէին դէպի Մ... ցէները, և այսօր իրենց ատելութիւնը աւելի կը կրկնապատկուի: Մ. ցիներն ալ «այսօր կամ վաղը կը ջարդուինք» ի ահուգորդին մէջն են:

ՆԵՄՆԿ ԿՈՎԱԿՍԷՆ

ՊԱԹՈՒՄ, 9/23 Փետրվար, 1905

Կովկասահայերի համար ստեղծուեց աննախընթաց կրիտիկական գրութիւն: — Բագուի մէջ Թաթարները և Հայերի միջև տեղի ունեցաւ սարսափելի արիւնհեղութիւն՝ ռուս կառավարութեան երկարատեւ պատրաստած և լարած էնթրիկներէ շնորհիւ՝ որ թուրքերին գրգռել էր Հայերի դէմ: Հեռագիրները արդէն ձեռք առնէին քստմեղի լուրը հաղորդած կը լինեն, և մինչև նամակա ձեռք հասնելը՝ Կովկասի լրագրիւններն էլ կըստանաք, ուր գրած են բացարձակօրէն իրողութիւններէն այն պատկերները, որոնք հետզհետէ սարսափները անցնելուց մարդիկ դուրս գալով իրանց թաքստոցներէն պիտի պարզեն: Մինչև այսօր հրատարակուած տեղեկութիւնները անկատար և կցկտուր լինելով հանդերձ՝ դարձեալ սահակական գաղափարութիւնները կը նստեցնեն... Սարսափելի է... XX դարու մէջ, որը դարերի ամենալուսաւորեալն է, դեռ Ռուս կայսրութիւնը պահած է եղել իր ծոցումը ֆանատիկոս կիրքեր, որոնց մեղաւորութիւնը չի ընկնի գործադրող սղէտ թուրք հասարակութեանը վրայ, այլ ուղղակի դրդող և գործադրել տուող ռուս կառավարութեան վրայ, որը առանց ամաչելու իրան դատում է եւրոպական լուսաւորեալ և առաջադէմ պետութիւնների կարգին: Նա վաղուց հաստատել էր, և այսօր Քիչնէի և Պագուի խռովութիւններով վաւերացրեց պաշտօնապէս որ անարժան է ամենաջին պատել և յարգանքի յաջա մարդկութեան: Քիչնէում գրգռեց ռուս մուսթիկներին և խախտներին, որոնք ալքօզիլից բորբոքւած՝ անգիտակից մոլեգնութեամբ յարձակեցին հրէական խաղաղ ու անպէն համայնքին վրայ, և ջարդեցին ու թալանեցին անխնայ... Աշխարհ դրդաց: Պագուի մէջ նա գրգռեց տեղական մահմետական ամբոխի ֆանատիկոսութիւնը. և սրանք այն մահմետականներն են որ դարերով և մանաւանդ վերջին ժամանակի հասկացողութեամբ զօրացած եղբայրակցական զգացումով տնտեսապէս և բարոյապէս և մինչև իսկ քաղաքականապէս սերտ կապակցութեան հասած էին Հայերի հետ: Եւ այսօր, բնիկ երկրի եղբայրացած տարրը՝ մի կեղտոտ խրթանի ենթարկւած՝ դաւաճան եղբայրասպանութեան ուճիւրը յանձն առաւ, չի խնայելով նոյնիսկ կիներին, աղջիկներին, երեխաներին և գաղտնական աշակերտներին, ո՛չ մի դատակարգի, վաճառականին, արհեստագործին, արհեստագէտին, մի անյաղթելի և լափող տարր՝ որ մոլեգնած հալածում, չքայտում էր առջևն եկած հայերին: Եւ կառավարութիւնը, իրա կողմնակցութեամբ և պոլիցիականներով, կարծես մի թատրոնական բեմի է հանդիսատես լինում: Ամէն փողոց և ան-

կիւն լիքը զինուորներ անտարբեր ականատես են լինում թուրքերի գաղանութիւններին, զինւած մահաբեր յարձակումներին և նրանց յետևից ման եկող արկղներով փաթիլուղտի պաշարներին, և չէին միջամտում, ընդհակառակը, այդ գաղանացած թուրք խմբերից մէկին հետ՝ ռուս կառավարութեան՝ Հայրենիքի պաշտպանութեան կոչում ստանձնող զինուորները նոյն Հայրենիքի զաւակները կոտորածի խրախճանքին մասնակցում են միասին արաղ խմելով: Նրանք ոչ միայն անշարժ հանդիսատես են լինում, այլ նոյն իսկ քաջալերել են՝ մինչդեռ Հայերի ինքնապաշտպանութեան կամ խուճապողական գործողութիւններին արգելք են հանդիսացել ընդհանրապէս:

Թուրքերին մեղադրել այս տեղ անիրաւութիւն կը լինէր համեմատական առումը: Ռուս կառավարութիւնը, զլսից մինչև ոտքը, թէ՛ արտաքին քաղաքականութեամբ և թէ՛ ներքին, խրել է յնորական խելագարութեան մէջ, նա արագ ընթանում է դէպի շուտափոյթ անկումը, ցարիզմը ճգնաժամի շունչով է թփրտում և իր վախճանին շտապում: Նա կարծում էր՝ սերմանելով հայ, թուրք, վրացի ազգերի միջև պառակտում և գերագոյն լարելու արիւնհեղ ընդհարումներ՝ կարող կը լինէր ներքին քաղաքական փոթորիկներից ազատել մանաւորաբար Կովկասի նկատմամբ, սակայն չարաչար սխալւեց. ճիշդ է, Պագուի մէջ թուրքերը յարձակեցին Հայերի վրայ, և առաջ եկաւ հաղարաւորների կոտորած, և տուներ այրւեցին, կողպուտւեցին նոյնպէս մահազիններ, սակայն հայ և մահմետական տարրերի հոգեւորական թէ՛ աշխարհական բանիմաց անձնաւորութիւնները՝ կազմելով մի խումբ և ման գալով ամբողջ քաղաքը՝ շուտով երկու կողմերը խաղաղեցրին, յորդորելով նրանց եղբայրասիրութեան և համերաշխութեան: Մինչդեռ կառավարութիւնը, իր կողմնակցութեամբ, ոտականութիւնով, նոր կազմակերպած սփորնիկներով, որոնց ձեռքերն էլ տրւած են ոտականութիւնից հրացաններ և ծանր մահափնէր, հանդարտեցնելու ո՛չ մի ձևի միջոցներ ձեռք չառաւ: Թուրք, վրացի, հայ ազգերը պարզ տեսան, և եթէ որանից առաջ այդ ազգերը ունէին քաղաքական, տեղական եղբայրակցական կապեր, այդ կապերը այսօր առուել չափով անկեղծ և զիտակցական համերաշխութեան և միաբանութեան հասան: Նրանք ճանաչեցին և խոստովանեցան հրապարակով, պաշտօնական յայտարարութիւններով, թէ իրանց դէմ գտնում են կանգնած ո՛չ թէ ազգային թշնամութիւններ, այլ կառավարական, և ուրեմն առանց կրօնի և ազգի խտրութեան մենք բոլորս էլ եղբայրներ ենք: Այսօր արդէն կայացած է և պաշտօնապէս յայտարարւած թուրք և հայ տարրերի միջև կատարեալ հաշտութիւն: Լրագրիւնները կը տեղեկացնեն ձեռք արդէն: Իսկ վայրկեան առ վայրկեան սպասում են հակապետական յեղափոխական շարժումներ, անխտիր, ո՛ւր որ առիթները ներկայանան: Մանաւանդ Պագուի ազգաբնակչութիւնը շատ է անհանգստանում այս հարցով:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

«Հնչակ»ի «Նուիրատուութիւններ»ու բաժնին չեւեալուն առթիւ՝ նուիրատուներու կողմէն մեզ դիմւած ըլլալով, միանգամ ընդ միշտ կը յայտարարենք՝ թէ Հնչակեան կեդրոնական վարչութեան մէկ որոշման հետեւեալով՝ «Հնչակ»ի մէջ այլևս պիտի չի հրատարակուի ո՛ր և է նուիրատուութեան ցուցակ:

Ուշադրութիւն մեր նոր հասցէին՝

To The Editor of "HENTCHAK",

1731 P. O. Box, Boston, Mass., U. S. A.